

บทบาทและการเปลี่ยนแปลงของย่านชุมชนเก่าในเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร

Role and Change of Traditional Community in Rattanakosin Island, Bangkok

ปณฑารีย์ ชุตระกุล* และ กฤตพร หัวเจริญ**
Pundari Chootrakul* and Kritaporn Haocharoen**

Received : March 5, 2023

Revised : September 7, 2023

Accepted : October 9, 2023

บทคัดย่อ

เกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร เป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์แห่งการปกครอง ศูนย์รวมทางเศรษฐกิจ และสังคมศิลปวัฒนธรรมที่สำคัญตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ภายในพื้นที่ยังคงเป็นแหล่งที่ตั้งของย่านชุมชนเก่าที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ของพื้นที่ ทั้งเชิงโครงสร้างทางกายภาพ วิถีชีวิตวัฒนธรรม และกิจกรรมทางเศรษฐกิจ แต่ด้วยผลพวงจากการพัฒนาเมืองส่งผลต่อการปรับตัวของย่านชุมชนเก่า เพื่อก่อให้เกิดการคงอยู่ของแต่ละกลุ่มสังคมในอดีตจนกระทั่งปัจจุบันอยู่เสมอ จึงมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาพัฒนาการและความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของเกาะรัตนโกสินทร์ เพื่อนำไปสู่การทำความเข้าใจถึงบทบาทและการเปลี่ยนแปลงของย่านชุมชนเก่าในเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร พ.ศ.2325-2565 โดยงานวิจัยนี้มีการศึกษาผ่านการเก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ คือ การทบทวนวรรณกรรมและเอกสารที่เกี่ยวข้อง ประกอบกับข้อมูลปฐมภูมิ คือ การสำรวจพื้นที่ภาคสนามโดยสังเขป และการสัมภาษณ์ตัวแทนของย่านชุมชนเก่า ผลการศึกษาพบว่าพัฒนาการและความเป็นมาของเกาะรัตนโกสินทร์ในแต่ละช่วงเวลา ประกอบด้วยองค์ประกอบที่ส่งผลต่อบทบาทและการเปลี่ยนแปลงของย่านชุมชนเก่าที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับลักษณะทางกายภาพ สังคมวัฒนธรรม กิจกรรมทางเศรษฐกิจ และบริบทสภาพแวดล้อม สามารถแบ่งออกเป็น 3 ช่วงเวลาที่สำคัญ คือ (1) ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325 - 2394) เป็นระยะการสร้างรากฐานบ้านเมือง ซึ่งมีการสร้างวัง วัด รวมถึงการขุดคูคลองเพื่อการสัญจร ทำให้ผู้คนมีการตั้งถิ่นฐานริมน้ำเพื่อความสะดวกในการสัญจรและประกอบอาชีพค้าขาย พบว่าย่านชุมชนส่วนใหญ่มีบทบาทหลักทางด้านกรเป็นท่าเรือการค้าและบทบาทรองทางด้านกรเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย (2) ช่วงกลางกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2395 - 2468) เป็นระยะความเจริญของกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งมุ่งเน้นการพัฒนาเมือง ผ่านโครงสร้างพื้นฐาน สาธารณูปโภคและสาธารณูปการ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้คน พบว่าย่านชุมชนส่วนใหญ่มีบทบาทหลักทางด้านศูนย์กลางทางการค้าและบทบาทรองทางด้านกรเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย

* สาขาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปทุมธานี ประเทศไทย 12121

** สาขาวิชาการผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปทุมธานี 12121

* Integrated Science of Built Environment Program, Faculty of Architecture and Planning Thammasat University, Pathum Thani 12121, Thailand

** Urban Environmental Planning and Development, Faculty of Architecture and Planning Thammasat University, Rangsit Campus, Patumthani 12121, Thailand

Corresponding author E-mail: pundari.ch@gmail.com and kritaporn.h@gmail.com

และ (3) ช่วงปลายรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2469 - ปัจจุบัน) เป็นระยะการเปลี่ยนแปลงของกรุงรัตนโกสินทร์ ด้วยสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง ทั้งนโยบายการขยายความเจริญของเมือง การระบาดของโรคภัย และอื่นๆ ทำให้ผู้คนต้องมีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง พบว่าย่านชุมชนส่วนใหญ่มีบทบาทหลักทางด้านตลาดการค้าที่รองรับบริเวณรอบชุมชน และบทบาทรองทางด้านการเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย รวมถึงแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม แสดงถึงการดำรงรักษาสัญลักษณ์ของกลุ่มสังคม และปรับตัวไปตามเงื่อนไขในช่วงเวลาหนึ่งผ่านการเกิดขึ้นของความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนพื้นที่ กิจกรรม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งผลการศึกษาดังกล่าวจักเป็นประโยชน์ในด้านองค์ความรู้ในด้านประวัติศาสตร์ของเกาะรัตนโกสินทร์และพัฒนาการของย่านชุมชนเก่าภายในเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร และสร้างความตระหนักรู้ต่อคุณค่าและความสำคัญของย่านชุมชนเก่าในการพัฒนาและอนุรักษ์ย่านชุมชนเก่าควบคู่กันอย่างร่วมสมัยและยั่งยืน

Abstract

Rattanakosin island, Bangkok is a historical area of the government, economic center, and art & culture society since the Rattanakosin period. Within the area, there is the location of the traditional community that reflects the identity of the area including the physical structure, cultural lifestyle, and economic activities as a consequence of urban development. This affected the change of the traditional community and caused the existence of each social group. This research aimed to study the development and historical background of Rattanakosin Island that led to the understanding of roles and changes of the traditional community within Rattanakosin Island from 1782 to 2022. This research was studied through the collection of secondary data (literature and document reviews) and primary data (field survey and interviewing). The results of the research found that the development and history of Rattanakosin Island in each period consisted of elements that affected the roles and changes of different traditional communities depending on physical characteristics, cultural society, economic activities, and environments which could be divided into 3 important periods as follows. (1) the early Rattanakosin period (A.D. 1782 - 1851): It was the foundation of the country. It built palaces, temples, and also dug canals. People settled along the waterway to traveling and trading. This period made a major role in the community as a commercial port and a secondary role as a residential area. (2) the middle of the Rattanakosin period (A.D. 1852 - 1925): it was a period of prosperity of the Rattanakosin period. through developing urban components through infrastructures, utilities, facilities and led to a new way of life. It changed to major roles as made a major role in the community as a commercial market and a secondary role as a residential area. (3) the late Rattanakosin period (A.D. 1852 - present): It was a period of changes that turned Rattanakosin into the modern era. It depended on situations (urban policy, epidemic, etc.) which led to community's adaptation. It affected most of its major roles as the trading market and secondary role as a residential area including cultural attractions. These three periods represented the preservation and symbols of the social group and adaptation according to conditions over time through the emergence of relationships between people, areas, activities,

and environment. The results of this study will be useful in terms of knowledge based on the history of Rattanakosin Island and the development of the traditional communities within Rattanakosin Island and raising awareness toward the value and importance of the traditional community on the development and preservation according to the contemporary and sustainable approach.

คำสำคัญ: บทบาท การเปลี่ยนแปลง ย่านชุมชนเก่า เกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร

Keywords: Role, Change, Traditional community, Rattanakosin island, Bangkok

บทนำ

เกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร เป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์แห่งการปกครอง ศูนย์รวมทางเศรษฐกิจ และสังคมศิลปวัฒนธรรมที่สำคัญตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ อีกทั้ง เป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำคัญด้านการอนุรักษ์และส่งเสริมเอกลักษณ์ ศิลปวัฒนธรรมของชาติ กิจกรรมด้านพาณิชย์กรรม การบริการ และการท่องเที่ยวในเขตอนุรักษศิลปวัฒนธรรมที่ซึ่งรัฐบาลให้ความสำคัญตั้งแต่ พ.ศ.2543 (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2560; สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2564) เริ่มแรกในสมัยรัชกาลที่ 1 - 3 (พ.ศ.2325 - 2394) เป็นช่วงการตั้งราชอาณาจักร มีการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชอาณาจักร มุ่งสร้างเมืองให้มีความสมบูรณ์ให้เหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยา จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 4 - 6 (พ.ศ.2395 - 2468) เป็นช่วงการปฏิรูปบ้านเมือง ด้วยอิทธิพลตะวันตก เริ่มขยายสู่ประเทศไทย จึงมุ่งเน้นนโยบายในการพัฒนากรุงเทพมหานครเพื่อเป็นชาติที่เจริญทันสมัย ทั้งด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และการศึกษา รวมถึงการปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์ของเมือง ทำให้เกิดแบบแผนวิถีชีวิตสมัยใหม่ของผู้คน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 - ปัจจุบัน (พ.ศ.2469 - ปัจจุบัน) เป็นช่วงการเปลี่ยนผ่านสู่ยุคสมัยใหม่ ด้วยการปกครองแบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ และนโยบายการพัฒนาเมืองเพื่อกระจายความเจริญออกไปยังพื้นที่รอบนอก นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในด้านกายภาพ สังคมวัฒนธรรม และกิจกรรมทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม เกาะรัตนโกสินทร์ในปัจจุบันยังคงมีความสำคัญในฐานะพื้นที่จุดกำเนิดทางประวัติศาสตร์ การเป็นที่ตั้งมรดกทางวัฒนธรรม รวมถึงเป็นแหล่งที่ตั้งของย่านชุมชนเก่า ซึ่งแต่ละย่านชุมชนที่คงอยู่ล้วนที่มีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลามาจากอดีตจนกระทั่งปัจจุบันอยู่เสมอ ภายในแต่ละช่วงเวลาย่านชุมชนมีบทบาทและการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบที่ส่งผลต่อพัฒนาการของเกาะรัตนโกสินทร์ในช่วงเวลาหนึ่ง ดังนั้น การศึกษาค้นคว้าวิจัยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาพัฒนาการและความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของเกาะรัตนโกสินทร์ ประกอบกับการศึกษาถึงบทบาทและการเปลี่ยนแปลงของย่านชุมชนเก่าในเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร พ.ศ.2325 - 2565 เพื่อเข้าใจถึงพัฒนาการและบริบทของย่านชุมชนเก่าภายในเกาะรัตนโกสินทร์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นประโยชน์ในด้านองค์ความรู้ต่อผู้ที่สนใจเกี่ยวกับพัฒนาการและความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ เกาะรัตนโกสินทร์ รวมถึงบทบาทและการเปลี่ยนแปลงของย่านชุมชนเก่าภายในเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานครตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รวมถึงภาคส่วนที่เกี่ยวข้องสามารถนำองค์ความรู้ไปสู่การวางแผนการอนุรักษ์และพัฒนาของย่านชุมชนเก่าแต่ละบริบทของพื้นที่ อีกทั้ง ช่วยส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการขับเคลื่อนอัตลักษณ์ของพื้นที่ อันก่อให้เกิดการคงอยู่ของย่านชุมชนเก่าควบคู่กับการพัฒนาเมืองอย่างร่วมสมัย

การทบทวนแนวคิด และกรอบแนวคิดในการวิจัย

มีการศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้อง 2 ประเด็น ดังนี้

แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับย่านชุมชนเก่า ย่านชุมชนเก่าเป็นพื้นที่มีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ซึ่งแสดงออกถึงประวัติศาสตร์ของการพัฒนาเมืองที่ก่อกำเนิดต่อเนื่องมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ถือเป็นผลผลิตที่เกิดจากการรวมกลุ่มทางสังคมในบริเวณหรืออาณาเขตหนึ่งที่มีความเฉพาะ ผู้คนปฏิสัมพันธ์และแลกเปลี่ยนเพื่อตอบสนองความต้องการและบรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกัน ผ่านการขับเคลื่อนกิจกรรม ด้วยกฎระเบียบและบรรทัดฐานที่ซึ่งจะทำหน้าที่ควบคุมให้บุคคลต้องปฏิบัติหรือกระทำตามแบบที่กำหนด และถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นหนึ่ง เพื่อดำรงรักษาบทบาทและสัญลักษณ์ของกลุ่ม โดยแต่ละย่านชุมชนเก่าจะมีอัตลักษณ์ที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของย่านชุมชนเก่า 4 ด้าน (สำนักงานจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม, 2559) คือ (1) องค์ประกอบทางกายภาพ เป็นองค์ประกอบที่สร้างคุณค่าโดยรวมให้แก่พื้นที่ ประกอบด้วย โครงสร้างทางกายภาพ ได้แก่ เส้นทางการสัญจรที่รวมกิจกรรม ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน เป็นต้น ลักษณะโดดเด่นทางสถาปัตยกรรมที่อ้างอิงยุคสมัย ถึงแม้จะมีการปรับเปลี่ยนหรือซ่อมแซม ภูมิทัศน์และทัศนียภาพที่เป็นเอกลักษณ์ของเมือง ได้แก่ นิเวศเมือง นิเวศวัฒนธรรม เป็นต้น (2) องค์ประกอบทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นองค์ประกอบที่สะท้อนถึงสิ่งที่กลุ่มสังคมสืบปฏิบัติจนถึงปัจจุบัน ประกอบด้วย วิถีชีวิตและวัฒนธรรม ได้แก่ ความเชื่อ การสืบปฏิบัติทางประเพณี และวิถีชีวิต เป็นต้น และ (3) องค์ประกอบทางเศรษฐกิจ เป็นองค์ประกอบที่เกิดจากกิจกรรมของกลุ่มสังคม ได้แก่ กิจกรรมการค้าขาย กิจกรรมการประกอบอาชีพที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจสังคม เป็นต้น และ (4) บริบทที่เกี่ยวข้อง เป็นปัจจัยภายนอกหรือบริบทแวดล้อมที่ตั้ง ซึ่งมีอิทธิพลต่อการคงอยู่หรือพลวัตการเปลี่ยนแปลงของย่านชุมชนเก่า ได้แก่ นโยบาย แผน หรือกฎหมาย รวมถึงสถานการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและมนุษย์สร้าง

แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงเป็นการแปรเปลี่ยนสภาพที่เคยเป็นอยู่มาเป็นสภาพใหม่ ซึ่งมีองค์ประกอบในด้านเวลาเป็นสิ่งกำหนด จำเป็นที่จะต้องเข้าใจธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกันไปตามข้อสมมติฐาน ซึ่งมีข้อสมมติฐานของฐานะการเปลี่ยนแปลง คือ ฐานะวิวัฒนาการเป็นการเปลี่ยนแปลงระหว่างรุ่นหรือช่วงเวลา ฐานะกระบวนการเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีความต่อเนื่องและเกิดความแตกต่าง ฐานะการปรับตัวเป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอด และฐานะการเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนาและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น (Nisbet, 1969) โดยการศึกษาแนวคิดข้างต้นเป็นการทำความเข้าใจถึงข้อสมมติฐานการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากย่านชุมชนเก่ามีลักษณะที่เป็นพลวัต ด้วยสภาพแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

จากการทบทวนแนวคิดข้างต้น นำมาสู่การพิจารณากรอบแนวคิดในการวิจัยประเด็นบทบาทและการเปลี่ยนแปลงของย่านชุมชนเก่า มีการพิจารณาผ่าน **องค์ประกอบของย่านชุมชนเก่า** เพื่อทำความเข้าใจถึงลักษณะทางกายภาพ สังคมวัฒนธรรม และกิจกรรมทางเศรษฐกิจในแต่ละช่วงเวลา ประกอบด้วย (1) องค์ประกอบทางกายภาพ เป็นการพิจารณาลักษณะทางกายภาพที่สร้างคุณค่าโดยรวมให้แก่ย่านชุมชนเก่า ประกอบด้วย โครงสร้างทางกายภาพ และลักษณะทางสถาปัตยกรรม (2) องค์ประกอบทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นการพิจารณาถึงลักษณะทางสังคมที่สะท้อนถึงความต่อเนื่องที่สืบปฏิบัติจนถึงปัจจุบัน ประกอบด้วย วิถีชีวิตและวัฒนธรรม (3) องค์ประกอบทางเศรษฐกิจ เป็นการพิจารณาถึงลักษณะกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ประกอบด้วย รูปแบบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และ (4) บริบทที่เกี่ยวข้อง เป็นการพิจารณาถึงองค์ประกอบภายนอกที่ส่งผลต่อการเกิดขึ้นหรือเปลี่ยนแปลง ประกอบด้วย รูปแบบการปกครอง นโยบาย แผนและกฎหมาย และอื่นๆ สู่การวิเคราะห์บทบาทและการเปลี่ยนแปลงของย่านชุมชนเก่าในเกาตาร์ตันโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร

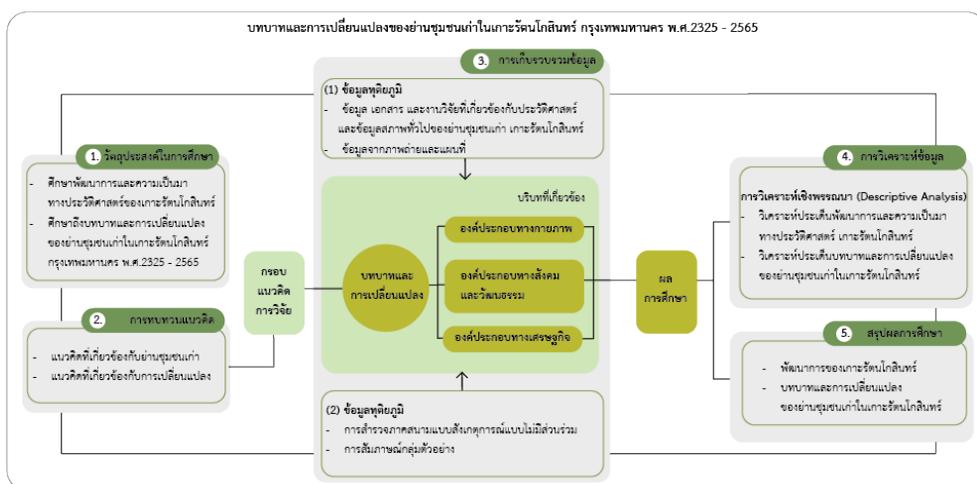
วิธีการศึกษา เครื่องมือในการวิจัย ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาครั้งนี้มีวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) เป็นการศึกษาเชิงพรรณนา (Descriptive Research) เพื่อศึกษาพัฒนาการและความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร ผู้ศึกษาดำเนินการและการเปลี่ยนแปลงของย่านชุมชนเก่าในเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร (ภาพที่ 1) โดยผู้ศึกษามีการเก็บรวบรวมข้อมูล 2 ด้าน ประกอบด้วย

(1) ข้อมูลทุติยภูมิ เป็นการศึกษาค้นคว้าเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ และข้อมูลสภาพทั่วไปของย่านชุมชนเก่า รวมทั้งข้อมูลจากภาพถ่ายและแผนที่ เพื่อวิเคราะห์ถึงพัฒนาการของย่านชุมชนเก่าในเกาะรัตนโกสินทร์แต่ละช่วงเวลา

(2) ข้อมูลปฐมภูมิ คือ การลงสำรวจพื้นที่ศึกษา ผ่านแบบสำรวจภาคสนามแบบการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะของย่านชุมชนเก่าในเกาะรัตนโกสินทร์ ทั้งในด้านลักษณะทางกายภาพ สังคม วัฒนธรรม และกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ประกอบกับ มีการสัมภาษณ์บุคคลผ่านการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อให้ได้ตัวแทนที่ตรงตามวัตถุประสงค์ในการวิจัย คือ กลุ่มบุคคลสำคัญ มีเกณฑ์การคัดเลือก คือ ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้และความเข้าใจย่านชุมชนเป็นอย่างดี ทั้งด้านความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ และต้องเป็นผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรมที่เป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญของย่านชุมชน เพื่อสัมภาษณ์ในประเด็นด้านกายภาพ สังคม วัฒนธรรม และกิจกรรมทางเศรษฐกิจของย่านชุมชนในภาพรวม ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจองค์รวมของการเปลี่ยนแปลงของย่านชุมชนในแต่ละมิติ

หลังจากดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลดังกล่าว นำมาสู่การวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) เพื่อวิเคราะห์ประเด็นพัฒนาการและความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของเกาะรัตนโกสินทร์ เพื่อสร้างความเข้าใจในภาพรวมเบื้องต้นที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน และการสรุปสาระสำคัญในประเด็นบทบาทและการเปลี่ยนแปลงของย่านชุมชนเก่าในเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร เพื่อสังเคราะห์ถึงบทบาทและการเปลี่ยนแปลงของย่านชุมชนในแต่ละช่วงเวลา

ภาพที่ 1 กรอบวิธีการศึกษา

ที่มา: ผู้วิจัย, 2566.

ผลการศึกษา

สามารถสรุปผลการศึกษา ออกเป็น 2 ประเด็น คือ

1) **พัฒนาการและความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร** เป็นการวิเคราะห์ในด้านการเมืองและการปกครอง ลักษณะทางกายภาพ สังคมวัฒนธรรม และเศรษฐกิจ เพื่อสร้างความเข้าใจในภาพรวมเบื้องต้นที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน (กัศกร กุลชล และทรงสรรค์ นิลกำแหง, 2525; อคินรพีพัฒน์, 2527; สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม, 2562) สามารถแบ่งออกเป็น 3 ช่วง (ภาพที่ 2) มีรายละเอียด ดังนี้

ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - 3: พ.ศ.2325 - 2394) เป็นระยะการสร้างรากฐานบ้านเมือง เพื่อสร้างและสถาปนากษัตริย์รัตนโกสินทร์เป็นราชอาณาจักรให้มีความสมบูรณ์เหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยา ประกอบด้วย (1) **ด้านการเมืองและการปกครอง** มีพระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจสูงสุดและใช้กฎหมายตราสามดวงเป็นหลักในการปกครอง ขณะนั้นมีการสร้างความสัมพันธ์กับประเทศจีนเพื่อการส่งออกทางเศรษฐกิจ (2) **ด้านการใช้พื้นที่** มีการขยายป้อมปราการและกำแพงเมือง รวมถึงการขุดคลอง สร้างสะพาน และตัดถนนสายสำคัญ เพื่อเชื่อมต่อพื้นที่และอำนวยความสะดวกในการเดินทาง ส่งผลให้มีการพัฒนาเมืองไปทางทิศตะวันออก ประกอบด้วย **พื้นที่ชั้นใน** เป็นพื้นที่ภายในกำแพงพระนครของพระมหากษัตริย์และกลุ่มคนชนชั้นสูง มีการสร้างพระบรมมหาราชวัง วังเจ้านาย และวัด ประกอบกับเป็นที่ตั้งของชุมชนตั้งแต่ช่วงกรุงธนบุรี และพื้นที่นิคมของกลุ่มชาวไทย ชาวจีน ชาวมอญ และชาวญวน อยู่อาศัยบริเวณพื้นที่ริมน้ำและคูคลอง และ**พื้นที่รอบนอก** เป็นพื้นที่นอกกำแพงเมือง มีการทำเกษตรกรรม และเลี้ยงสัตว์ (3) **ด้านสถาปัตยกรรม** อาคารในยุคเริ่มแรกมีการผสมผสานสถาปัตยกรรมแบบสมัยอยุธยาผสมสถาปัตยกรรมแบบจีน และประเภทอาคารส่วนใหญ่ที่พบ คือ บ้านเรือแพ บ้านเรือนไม้ และตึกแถวประปราย (4) **ด้านสังคมวัฒนธรรม** มีลักษณะสังคมตั้งอยุธยา ผู้คนอยู่อาศัยเป็นการรวมกลุ่มแบบครัวเรือน และสืบทอดขนบประเพณีวัฒนธรรม อาทิ ประเพณีเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ บ้านเมือง พระพุทธศาสนา และการศึกษาที่มีเพียงสำหรับชั้นชนสูงและสามัญชน และ (5) **ด้านเศรษฐกิจ** มีการประกอบอาชีพทำการเกษตร การเลี้ยงสัตว์ และการค้าขายสินค้าริมน้ำ เนื่องจากยังเป็นเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตนเอง ต่อมาเกิดนโยบายเปิดการค้าเสรีกับกลุ่มชาวจีน มีการเน้นส่งออกสินค้าทางการเกษตรผ่านเรือสำเภาจีน

ช่วงกลางกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 4 - 6: พ.ศ.2395 - 2468) เป็นระยะความเจริญของกรุงรัตนโกสินทร์ ด้วยอิทธิพลตะวันตกขยายสู่ประเทศไทย ทำให้มีการปฏิรูปการปกครองประเทศและมุ่งเน้นการพัฒนาเมืองแบบสมัยใหม่ ประกอบด้วย (1) **ด้านการเมืองและการปกครอง** มีการปฏิรูปการปกครองและวางรากฐานระบอบประชาธิปไตย ผ่านการจัดแบ่งหน่วยงาน เขตการปกครอง และระบบกฎหมาย เพื่อออกกฎระเบียบให้ทันสมัยเหมาะสมกับสภาพบ้านเมืองมากขึ้น (2) **ด้านการใช้พื้นที่** เริ่มมีการวางผังเมือง เชื่อมต่อโครงข่ายการสัญจร พัฒนาระบบสาธารณูปโภคสาธารณูปการ และสร้างตึกแถวพาณิชย์กรรมริมถนน ประกอบกับขุดคลองผดุงกรุงเกษม ขณะนั้นมีการขยายเมืองไปทางทิศตะวันออกและทางทิศใต้ แบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ส่วน ประกอบด้วย **พื้นที่ชั้นใน** เป็นพื้นที่ภายในกำแพงพระนคร ยังคงเป็นแหล่งที่อยู่ของพระมหากษัตริย์ กลุ่มคนชนชั้นสูง วัดเก่าแก่ที่สำคัญ และแหล่งที่อยู่อาศัยของราชกรู **พื้นที่ชั้นกลาง** เป็นที่อยู่อาศัยของราชการ เนื่องจากการขยายของพื้นที่วังเจ้านายและหน่วยงานราชการ รวมถึงเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของราชกรูและวัด และ**พื้นที่รอบนอก** มีการพัฒนาเป็นย่านที่อยู่อาศัยและการค้า และแหล่งที่อยู่อาศัยของราชกรู รวมถึงหน่วยงานราชการ วัด และโรงเรียน (3) **ด้านสถาปัตยกรรม** อาคารในยุคนี้ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ และผสมผสานกับสถาปัตยกรรมไทยแบบนีโอคลาสสิก และประเภทอาคารส่วนใหญ่ที่พบ คือ ตึกแถว บ้านเรือน และอาคารห้างร้านและราชการ (4) **ด้านสังคมวัฒนธรรม** มีการเปลี่ยนแปลง

สู่สังคมเมือง การยกเลิกทาสและปฏิรูปการศึกษา (5) *ด้านเศรษฐกิจ* การค้าขายริมน้ำมีการขยายสู่ตลาดบก แต่ละพื้นที่ชุมชนมีการประกอบธุรกิจการค้าตามลักษณะบริบทของพื้นที่และทักษะของกลุ่มสังคม และจากการเข้ามาทำสนธิสัญญากับชาติตะวันตก ส่งผลให้เกิดการค้าเสรีมากขึ้น รวมถึง การเกิดขึ้นของห้างร้านและโรงพยาบาล

ช่วงปลายรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 7 - ปัจจุบัน: พ.ศ.2469 - ปัจจุบัน) เป็นระยะการเปลี่ยนแปลงของกรุงรัตนโกสินทร์ยุคสมัยใหม่ ด้วยการปกครองแบบราชาธิปไตยและนโยบายการพัฒนาเมือง ประกอบกับสถานการณ์ คือ การระบาดของโรคภัย (โควิด-19) โครงการรื้อถอน ปรับปรุง หรือพัฒนาภายในพื้นที่ ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงของเกาะรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตาม ยังคงมีความสำคัญในฐานะพื้นที่จุดกำเนิดของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่สำคัญของกรุงเทพมหานคร ประกอบด้วย (1) *ด้านการเมืองและการปกครอง* มีการเปลี่ยนแปลงสู่การปกครองแบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ ประกอบกับนโยบายที่มุ่งเน้นการกระจายความเจริญไปพื้นที่รอบนอกทำให้เกาะรัตนโกสินทร์มีความขบเซาะลง รัฐบาลจึงมีการออกระเบียบการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า เพื่อเป็นกรอบแนวทางในอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ (2) *ด้านการใช้พื้นที่* มีการใช้พื้นที่อย่างเต็มศักยภาพและความหนาแน่นของประชากร ก่อให้เกิดความแออัดและเสื่อมโทรม โดยพื้นที่ยังคงประกอบกิจการดั้งเดิมหรือปรับเปลี่ยนใหม่ แบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ส่วน ประกอบด้วย *พื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ชั้นใน* เป็นที่ตั้งของพระบรมมหาราชวัง วัดเก่าแก่ และสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ รวมถึงย่านชุมชนเก่า *พื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ชั้นนอก* พื้นที่วังเจ้านาย มีการปรับเปลี่ยนเป็นหน่วยงานราชการและสถานศึกษา เกิดเป็นที่ตั้งของย่านชุมชน และสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ *พื้นที่ต่อเนื่องกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นนอก* เกิดแหล่งที่ตั้งของย่านชุมชนและพื้นที่การค้าภายในพื้นที่ รวมถึงสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ (3) *ด้านสถาปัตยกรรม* มีการผสมผสานสถาปัตยกรรมไทยและตะวันตก ซึ่งรูปแบบอาคารที่พบส่วนใหญ่เป็นอาคารขนาดใหญ่ ตึกแถว และบ้านเรือน (4) *ด้านสังคมวัฒนธรรม* ส่วนใหญ่เป็นวิถีชีวิตสังคมเมือง ผู้คนมีการสืบทอดขนบประเพณีวัฒนธรรม และปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับกาลเวลา และ (5) *ด้านเศรษฐกิจ* บางกลุ่มสังคมมีการเลิกกิจกรรมและผู้คนย้ายถิ่นฐานออกไปพื้นที่ที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ดีกว่า แต่บางกลุ่มสังคมยังคงสืบเนื่องการประกอบอาชีพตามกิจกรรมทางเศรษฐกิจดั้งเดิม หรือปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัยปัจจุบัน

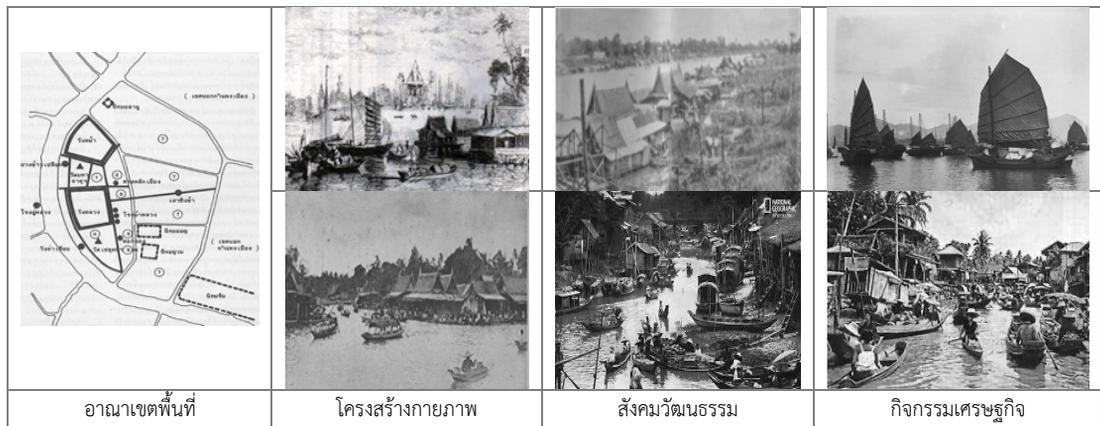
2) บทบาทและการเปลี่ยนแปลงของย่านชุมชนเก่าในเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร

จากการศึกษาพัฒนาการและความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของเกาะรัตนโกสินทร์ พบว่าแต่ละช่วงเวลาของกรุงรัตนโกสินทร์ถูกสร้างขึ้นจากองค์ประกอบในด้านต่างๆ ก่อให้เกิดบริบทของพัฒนาภายในเกาะรัตนโกสินทร์ที่ส่งผลต่อความเป็นย่านชุมชนหนึ่งที่ตั้งมีบริบทที่แตกต่างกันในแต่ละช่วงเวลา (เกียรติ วิชะกุล และคณะ, 2525; สุภาพรณ์ จิตตามณีโรจน์, ปิยะวดี อภิชาติบุตร และศรีศักร วัลลิโภดม, 2554) สามารถจำแนกบทบาทและการเปลี่ยนแปลงของย่านชุมชนเก่าในเกาะรัตนโกสินทร์ ออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้

ระยะการสร้างบ้านเมือง อยู่ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325- 2394 ด้วยนโยบายการสร้างบ้านเมืองตั้งกรุงศรีอยุธยา มีการขยายแนวกำแพงเมืองใหม่ออกไปทางทิศตะวันออกและสร้างป้อมปราการล้อมรอบเพื่อป้องกันข้าศึก รวมถึงขุดคลอง สร้างสะพาน และตัดถนนเพื่อเชื่อมต่อการเดินทางของคนและประโยชน์ทางการค้า ส่วนใหญ่จะมีการตั้งถิ่นฐานบริเวณแถบตะวันออกและริมคลองสำคัญ มีการแบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 ชั้น คือ (1) *พื้นที่ชั้นใน* เป็นที่ตั้งของพระบรมมหาราชวัง วังเจ้านาย บ้านเรือนเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่และข้าราชการชั้นผู้น้อย และศาสนสถาน ดังวัดและศาลหลักเมือง และย่านชุมชนที่ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี คือ ย่านท่าพระจันทร์ เป็นชุมชนท่าเรือขนส่งสินค้าเกษตรกรรม ผู้อยู่อาศัยเป็นกลุ่มชาวไทยและประกอบอาชีพการค้าขายสินค้าทางการเกษตร ย่านท่าช้าง เป็นชุมชนท่าเรือขนส่งสินค้าเกษตรกรรมและพื้นที่อาบน้ำของช้างวังหลวง อยู่อาศัยเป็นกลุ่มชาวไทยและประกอบอาชีพการค้าขายสินค้า

ทางการเกษตร และย่านท่าเตียน เป็นเมืองท่าและชุมชนการค้าแหล่งรวมสินค้าทุกชนิดจากหัวเมืองและสำเภาเมืองจีน ผู้อาศัยเป็นกลุ่มชาวจีนและประกอบอาชีพการค้าขาย และกลุ่มชาติพันธุ์ที่ซึ่งอพยพมาครั้งสงคราม มีการตั้งถิ่นฐานตามคูคลองเมือง คือ ย่านบ้านหม้อ เป็นชุมชนชาวจีนและประกอบอาชีพตมตักกะ คือ การปั้นหม้อและเครื่องปั้นดินเผา ย่านบางลำพู เป็นชุมชนที่อยู่อาศัยของข้าราชการและข้าราชการ รวมถึงกลุ่มชาวมอญ ประกอบอาชีพค้าขายสินค้าทางการเกษตร และย่านปากคลองตลาด เป็นชุมชนการค้าสินค้าเกษตรและปลา ผู้อาศัยเป็นกลุ่มชาวไทยและประกอบอาชีพค้าขายสินค้าทางการเกษตรและปลา และ (2) **พื้นที่รอบนอกกำแพงพระนคร** เป็นเพียงพื้นที่เกษตรกรรมและเลี้ยงสัตว์ และเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของนิคมจีน คือ ย่านตลาดน้อย เป็นชุมชนชาวจีนในฐานะศูนย์กลางการค้าเรือสำเภา ผู้คนอยู่อาศัยเป็นเรือนแฟรมน้ำและประกอบอาชีพค้าขายสินค้านำเข้าจากประเทศจีน รวมถึงการเข้ามาอยู่อาศัยของนิคมชาวตะวันตก ถูกกำหนดให้อยู่พื้นที่รอบนอกกำแพง

สรุปได้ว่าระยะการสร้างบ้านเมือง เป็นช่วงการสร้างรากฐานของการพัฒนาเมือง โดยเฉพาะการยึดถือรูปแบบการปกครองและการวางผังพื้นที่ตามกรุงศรีอยุธยา จึงมีการเลือกทำเลที่ตั้งริมน้ำ การสร้างวังและวัด รวมถึงการขุดคลองและสร้างกำแพงเมือง ทำให้มีการตั้งถิ่นฐานของย่านชุมชนตามริมน้ำและรอบกำแพงเมือง สามารถแบ่งบทบาทของย่านชุมชนออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ 1 ย่านชุมชนที่มีบทบาทหลักทางด้านการเป็นท่าเรือทางการค้าและบทบาทรองทางด้านการเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย ประกอบด้วย ท่าพระจันทร์ ท่าช้าง ท่าเตียน ปากคลองตลาด และตลาดน้อย และกลุ่มที่ 2 ย่านชุมชนที่บทบาทหลักทางด้านการเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย และบทบาทรองทางด้านการค้าประกอบด้วย บางลำพู และบ้านหม้อ

ภาพที่ 2 ระยะการสร้างบ้านเมือง (พ.ศ.2325- 2394)

ที่มา: กรมแผนที่ทหาร และกลุ่มภาพเก่าเล่าเรื่อง กรุงรัตนโกสินทร์

ระยะความเจริญ อยู่ในช่วงกลางกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2395-2468 ด้วยการมุ่งเน้นการปกครองและนโยบายการพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญดังชาติตะวันตก ทำให้เกิดแบบแผนวิถีชีวิตสมัยใหม่ รวมถึงขยายพื้นที่ออกไปทางทิศตะวันออก เนื่องจากพื้นที่ชั้นในไม่เพียงพอต่อความหนาแน่นของประชากร ประกอบกับการค้ากับชาติตะวันตกจึงขุดคลองผดุงกรุงเกษมเพื่อขยายพื้นที่ให้กว้างขึ้นไปทางทิศตะวันออกและทิศใต้ พัฒนาโครงข่ายสัญจร สาธารณูปโภค และสาธารณูปการ ส่งผลต่อการกำหนดลักษณะของชุมชนแตกต่างไปจากเดิม มีการขยายขยายการตั้งถิ่นฐานสู่ทางบก

มีการแบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ชั้น คือ (1) *พื้นที่ชั้นใน* เป็นที่ตั้งของพระบรมหาราชวัง วังเจ้านาย และบ้านเรือนของชนชั้นสูง รวมถึงย่านชุมชนเดิม คือ ย่านท่าพระจันทร์ เป็นชุมชนท่าเรือและพัฒนาสู่ตลาดการค้าทางบก คือ ตลาดย่านท่าพระจันทร์ ค้าขายสินค้าทางการเกษตรและสินค้าอุปโภคบริโภคทั่วไป ย่านท่าช้าง เป็นชุมชนท่าเรือข้ามฟากที่สำคัญ และขยายวง หน่วยงานราชการภายในพื้นที่ ทำให้เกิดตลาดเพื่อรองรับการบริการ และย่านท่าเตียน เป็นเมืองท่าและพัฒนาสู่ตลาดการค้าแห่งแรกของเกาะรัตนโกสินทร์ ทั้งสินค้าภายในประเทศและสินค้านำเข้า (2) *พื้นที่ชั้นกลาง* เป็นพื้นที่รองรับการขยายตัวของพื้นที่วังเจ้านาย หน่วยงานราชการ และย่านชุมชนเดิม ดังย่านบ้านหม้อ ผู้คนมีการเลิกอาชีพปั้นหม้อและเครื่องปั้นดินเผา และเกิดเป็นตลาดการค้าขายของรูปพรรณและเครื่องประดับ ย่านบางลำพู มีการพัฒนาเป็นย่านตลาดการค้าและเกิดแหล่งธุรกิจสถานบันเทิง และย่านปากคลองตลาด มีการพัฒนาสู่ตลาดสินค้าทางการเกษตรขนาดใหญ่ ทั้งผักผลไม้และดอกไม้ และย่านชุมชนเกิดใหม่ ผู้คนเลือกตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางการสัญจร ดังย่านวังบูรพา เป็นแหล่งที่ตั้งของพื้นที่วังเจ้านายและราชวรวิหาร มีการค้าบริการโดยรอบ และย่านสามแพร่ง เป็นชุมชนที่เกิดจากการขยายของวังและหน่วยงานราชการ ผู้ที่อยู่อาศัยส่วนใหญ่เป็นชนชั้นสูงและข้าราชการ และเกิดตลาดเพื่อรองรับการบริการ และย่านพาหุรัด เป็นชุมชนชาวอินเดียที่เข้ามาค้าขายผ้านำเข้าและสินค้าจากอินเดีย และ (3) *พื้นที่รอบนอก* เดิมเป็นพื้นที่ทุ่งนาและโล่งว่าง มีการอยู่อาศัยประปราย โดยพื้นที่ทางทิศใต้เป็นที่อยู่อาศัยของย่านชุมชนเดิม ดังย่านตลาดน้อย พัฒนาเป็นตลาดการค้าท่าเรือส่งออกและนำเข้าสินค้าขนาดใหญ่ รวมถึงโรงงานอุตสาหกรรมและแหล่งอะไหล่ยนต์ และย่านชุมชนเกิดใหม่ ด้วยโครงการตัดถนนเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ เกิดการพัฒนาเป็นย่านธุรกิจการค้า ดังย่านสำเพ็ง เดิมเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยและประกอบอาชีพค้าขาย ต่อมาพัฒนาเป็นย่านธุรกิจการค้าส่งสินค้านำเข้าจากประเทศจีน และย่านเยาวราช เดิมเป็นท่าเรือขนส่งสินค้า ทั้งตลาดขายส่งและขายปลีกสินค้านำเข้าจากประเทศจีน ต่อมาพัฒนาเป็นย่านธุรกิจขนาดใหญ่ ทั้งการค้า การเงิน การธนาคาร แหล่งค้าขายทอง รวมถึงแหล่งสถานบันเทิง ประกอบกับหลังจากการชุกชุมของผดุงกรุงเกษมและตัดถนนผ่าน ทำให้เกิดย่านชุมชนเกิดใหม่บริเวณทางทิศตะวันออก ดังย่านบ้านบาตร เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของชาวไทย และประกอบอาชีพตามทักษะ คือ การทำบาตรพระ มีการพัฒนาเป็นตลาดการค้าบาตร ย่านนางเลิ้ง เดิมเป็นแหล่งพื้นที่เกษตรกรรม และเลี้ยงสัตว์ และชาวญวนและมอญเข้ามาอยู่อาศัยและค้าขายสินค้าตามทักษะ คือ การปั้นโอ่ง ตุ่ม ไห และหม้อดินเผา และศิลปะการแสดง ต่อมาพัฒนาเป็นตลาดบกสินค้าอุปโภคบริโภคและสินค้านำเข้าจากต่างประเทศ และศูนย์รวมแหล่งสถานบันเทิง และย่านวรจักร เป็นพื้นที่ที่ได้รับอิทธิพลจากการตัดถนน ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาวไทยและชาวต่างชาติ เกิดเป็นแหล่งค้าขายสินค้าอะไหล่รถยนต์นำเข้าจากต่างประเทศ

สรุปได้ว่าระยะความเจริญ เป็นช่วงการมุ่งเน้นการพัฒนาเมือง เนื่องจากการรับอิทธิพลจากชาติตะวันตก ทำให้เกิดการปฏิรูปการปกครอง การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะการพัฒนาเส้นทางคมนาคม ทั้งการขุดคลอง การตัดถนน และการสร้างรถราง รวมถึงการบริการด้านสาธารณสุขอุปโภคและสาธารณูปโภค ส่งผลให้ผู้คนขยายการตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางการสัญจรทางบก เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีความสะดวกในการเดินทางและประกอบอาชีพค้าขาย ทำให้มีการตั้งถิ่นฐานของย่านชุมชนตามริมน้ำ เส้นถนน และรอบกำแพงเมือง สามารถแบ่งบทบาทของย่านชุมชนออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ 1 ย่านชุมชนที่มีบทบาทหลักทางด้านการเป็นตลาดการค้า และบทบาทรองทางด้านการเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย ประกอบด้วย ท่าพระจันทร์ ท่าช้าง ท่าเตียน ปากคลองตลาด ตลาดน้อย และบ้านหม้อ และกลุ่มที่ 2 ย่านชุมชนที่มีบทบาทหลักทางด้านการเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย และบทบาทรองทางด้านการค้า ประกอบด้วย สามแพร่ง และวังบูรพา

ภาพที่ 3 สภาพทั่วไปของเกาะรัตนโกสินทร์ในระยยะความเจริญ (พ.ศ.2395-2468)

ที่มา: กรมแผนที่ทหาร และกลุ่มภาพถ่ายเก่าเล่าเรื่อง กรุงเทพมหานคร

ระยะการเปลี่ยนแปลง

อยู่ในช่วงปลายรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2469-ปัจจุบัน ด้วยการเปลี่ยนแปลงสู่การปกครองระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ และผลพวงจากการพัฒนาเมือง รวมถึงสถานการณ์ ทั้งนโยบายการขยายความเจริญของเมือง การระบาดของโรคภัย และอื่นๆ ส่งผลต่อด้านกายภาพ สังคมวัฒนธรรม และกิจกรรมทางเศรษฐกิจของย่านชุมชนภายในเกาะรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตาม ยังคงมีความสำคัญในฐานะพื้นที่จุดกำเนิดของประวัติศาสตร์และการเป็นที่ตั้งมรดกทางวัฒนธรรม มีการแบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ชั้น คือ (1) **พื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ชั้นใน** เป็นที่ตั้งของพระบรมมหาราชวังและวัดเก่าแก่ และที่ตั้งของย่านชุมชนดั้งเดิม ประกอบด้วย ย่านท่าพระจันทร์ เป็นชุมชนท่าเรือโดยสารข้ามฟากและแหล่งการค้าตามตึกแถวพาณิชย์กรรม คือ ตลาดท่าพระจันทร์ มีการค้าขายสินค้าอุปโภคบริโภค รวมถึงเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนพระเครื่องและธุรกิจเสื้อครุยรับปริญญาและชุดราชการ ย่านท่าช้าง เป็นชุมชนท่าเรือโดยสารข้ามฟากและแหล่งการค้าสินค้าอุปโภคบริโภคขนาดย่อม เพื่อรองรับการบริการของผู้คนที่สัญจร และย่านท่าเตียน เป็นชุมชนท่าเรือโดยสารข้ามฟาก และเป็นที่ตั้งของตลาดท่าเตียน มีการค้าส่งและปลีกอาหารทะเลตากแห้งและยาสมุนไพร รวมถึงการค้าเพื่อรองรับการบริการของผู้คนที่สัญจร (2) **พื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ชั้นนอก** มีการปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่หน่วยงานราชการและอื่นๆ และเป็นที่ตั้งของย่านชุมชนดั้งเดิม ประกอบด้วย ย่านบ้านหม้อ เป็นชุมชนการค้าศูนย์รวมอุปกรณ์เกี่ยวกับเครื่องใช้ไฟฟ้าและเครื่องประดับ ย่านบางลำพู เป็นชุมชนการค้าที่ซึ่งเป็นแหล่งรวมสินค้าและการบริการหลากหลายชนิด เนื่องจากเป็นแหล่งที่ตั้งสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และสถานบันเทิง ย่านปากคลองตลาด เป็นชุมชนการค้าด้านสินค้าทางการเกษตร ดังสินค้าดอกไม้ธูปเทียนนาชาติ ผัก และผลไม้ ย่านวังบูรพา จากพื้นที่วังเจ้านายถูกพัฒนาเป็นย่านธุรกิจการค้า ประกอบด้วย ศูนย์การค้า โรงภาพยนตร์ และตลาด เมื่อกาลเวลาผ่านยังคงเป็นแหล่งที่ตั้งของศูนย์การค้าและแหล่งการค้าปิ่นและชุดพระเครื่อง ย่านสามแพร่ง เป็นชุมชนที่อยู่อาศัยและมีการค้าบริเวณตึกแถว ดังแหล่งอาหารและขนมหวานดั้งเดิม อุปกรณ์สนามของข้าราชการ และย่านพาหุรัด เป็นชุมชนการค้าที่ซึ่งเป็นศูนย์รวมผ้าานาชนิดและอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับการตัดเย็บ รวมถึงแหล่งอาหารและขนมหวานของอินเดีย (3) **พื้นที่ต่อเนื่องกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นนอก** เป็นแหล่งที่ตั้งของย่านชุมชนดั้งเดิม ประกอบด้วย ย่านตลาดน้อย เป็นชุมชนตลาดการค้า ดังการค้าขายสินค้าอุปโภคบริโภค อาหารดั้งเดิม อาหารเช้า และกิจกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ๆ ย่านสำเพ็ง เป็นชุมชนการค้าส่งและค้าปลีก สินค้าที่เกี่ยวข้องกับผ้าและอุปกรณ์ตัดเย็บ เครื่องประดับ

และอัญมณี และสินค้าจีปาละ และย่านเยาวราช เป็นชุมชนการค้าของชาวจีน มีการค้าขายอาหารนานาชาติและสตรีทฟู้ด การค้าทอง และสินค้านำเข้าจากประเทศจีน ย่านบ้านบาตร เป็นชุมชนที่อยู่อาศัยและแหล่งเรียนรู้ที่ดัดกรรมด้านการทำบาตรบุ ย่านนางเลิ้ง เป็นชุมชนตลาดเก่าแก่ คือ ตลาดนางเลิ้ง มีชื่อเสียงด้านแหล่งอาหารควและหวาน และกิจกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ๆ และย่านวรจักร เป็นชุมชนการค้าด้านศูนย์รวมอะไหล่ยนต์ที่สืบทอดต่อเนื่องมา มากกว่า 50 ปี

สรุปได้ว่าระยการเปลี่ยนแปลง เป็นช่วงการเปลี่ยนแปลงที่ได้รับผลพวงจากรูปแบบการปกครองและการพัฒนาเมือง ทำให้เกาะรัตนโกสินทร์เป็นพื้นที่ที่ผู้คนต่างเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่ออยู่อาศัยและประกอบอาชีพ แต่ด้วยการใช้พื้นที่ภายในเกาะรัตนโกสินทร์อย่างเต็มศักยภาพ ส่งผลให้เกิดความแออัดและเสื่อมโทรม จึงมีนโยบายการกระจายความเจริญออกไปพื้นที่รอบนอก ส่งผลกระทบต่อย่านชุมชนในด้านกายภาพ สังคมวัฒนธรรม และกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่แปรเปลี่ยนไป ทำให้อ่านชุมชนถูกลดทอนบทบาทลง บางอ่านชุมชนมีการปรับตัวและสืบเนื่องวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของกลุ่มสังคม และบางอ่านชุมชนมีความชบเซา สามารถแบ่งบทบาทของอ่านชุมชนออกเป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มที่ 1 ย่านชุมชนที่มีบทบาทหลักทางด้านตลาดการค้า และบทบาทรองทางด้านการเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยและแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ประกอบด้วย ท่าพระจันทร์ ท่าเตียน ท่าช้าง บางลำพู วังบูรพา ปากคลองตลาด นางเลิ้ง วรจักร เยาวราช สำเพ็ง และตลาดน้อย และและกลุ่มที่ 2 ย่านชุมชนเก่าที่มีบทบาทหลักทางด้านการเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย และบทบาทรองทางด้านการเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ประกอบด้วย บ้านบาตร บ้านหม้อ และสามแพร่ง

ภาพที่ 4 สภาพทั่วไปของเกาะรัตนโกสินทร์ในระยการเปลี่ยนแปลง (พ.ศ.2489-ปัจจุบัน)

ที่มา: กรมแผนที่ทหาร และมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์

การอภิปรายผล สรุป ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาผลการศีกษา นำมาสู่การอภิปรายผล 2 ประเด็น มีรายละเอียดดังนี้

ประเด็นที่ 1: พัฒนาการของเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร สามารถสรุปได้ว่าพัฒนาการของเกาะรัตนโกสินทร์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ประกอบด้วย 3 ช่วงเวลา คือ ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นระยการสร้าง

รากฐานบ้านเมือง ช่วงกลางกรุงรัตนโกสินทร์เป็นระยะความเจริญ และช่วงปลายรัตนโกสินทร์ เป็นระยะการเปลี่ยนแปลงของสู่ยุคสมัยใหม่ ในแต่ละช่วงเวลาถูกขับเคลื่อนโดยความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน พื้นที่ และกิจกรรม แสดงให้เห็นถึงระบบกิจกรรมที่หลอมรวมสู่บริบทของกรุงรัตนโกสินทร์ในแต่ละช่วงระยะเวลาเพื่อก่อให้เกิดการคงอยู่ สะท้อนผ่าน (1) มิติการเมืองและการปกครอง เป็นองค์ประกอบที่เป็นกรอบแนวทางของผู้ปกครองพื้นที่เพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาพื้นที่ (2) มิติลักษณะทางกายภาพ เป็นองค์ประกอบที่สะท้อนถึงความหมายหรือภาพแทนของพื้นที่ ซึ่งเกิดจากการใช้สอยพื้นที่เพื่อดำเนินกิจกรรมหนึ่ง (3) มิติสังคมวัฒนธรรม เป็นองค์ประกอบที่บ่งบอกถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของย่านชุมชนในช่วงเวลาหนึ่ง ซึ่งเกิดจากเครือข่ายทางสังคมที่มีทัศนคติร่วมกัน มีการปฏิบัติตามแบบแผนและบรรทัดฐาน ถ่ายทอดและผลิตซ้ำทางวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของกลุ่มสังคม และ (4) มิติเศรษฐกิจ เป็นองค์ประกอบที่บ่งบอกถึงการดำเนินกิจกรรมของผู้คนภายในพื้นที่ ซึ่งเป็นผลผลิตที่เกิดจากความสัมพันธ์ของการใช้ประโยชน์ที่ดินและการขับเคลื่อนกิจกรรมของผู้คนเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์หนึ่ง รวมถึง (5) มิติบริบทสภาพแวดล้อม เป็นองค์ประกอบที่ส่งผลกระทบต่อทางบวกและทางลบต่อการขับเคลื่อนพื้นที่ในช่วงเวลาหนึ่ง ข้างต้น สอดรับกับข้อสมมติฐานของการเปลี่ยนแปลงเมืององค์ประกอบในด้านเวลาเป็นสิ่งกำหนด สะท้อนผ่านวิวัฒนาการ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงระหว่างช่วงเวลาเพื่อพัฒนาและขับเคลื่อนให้เกิดการคงอยู่เมือง (Nisbet, 1969) ซึ่งสามารถเชื่อมโยงถึงบทบาทและการเปลี่ยนแปลงของย่านชุมชนเก่าในแต่ละช่วงเวลา กล่าวได้ว่า ประวัติศาสตร์ของการพัฒนาเมืองที่ก่อกำเนิดต่อเนื่องมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นผลผลิตที่เกิดจากนโยบายการปกครองของผู้ปกครองประเทศ และย่านชุมชนเก่าเป็นผู้นำในการขับเคลื่อนกิจกรรมภายใต้ลักษณะพื้นที่หนึ่ง เพื่อดำรงรักษาสัญลักษณ์และสืบทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นหนึ่งตามเงื่อนไขในช่วงเวลาหนึ่ง นำไปสู่การแสดงตัวตนและนิยามความหมายเกี่ยวกับตัวตนของกลุ่มสังคม

ประเด็นที่ 2: บทบาทของย่านชุมชนเก่า เกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร แต่ละย่านชุมชนเก่า ภายในเกาะรัตนโกสินทร์ มีบทบาทในด้านความเฉพาะที่แตกต่างกันและเปลี่ยนแปลงสอดคล้องกับพัฒนาการของเกาะรัตนโกสินทร์ในแต่ละช่วงเวลา- (ภาพที่ 5)

(1) **ช่วงระยะสร้างบ้านเมือง** ด้วยรูปแบบการปกครองให้เหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยา จึงมีการเลือกทำเลที่ตั้งของเกาะรัตนโกสินทร์ที่มีอาณาเขตติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา มุ่งเน้นการสร้างกำแพงเมืองและขุดคูคลอง ก่อให้เกิดรูปแบบการสัญจรทางน้ำเป็นหลัก และผู้คนประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจบนลำน้ำ คือ ตลาดการค้าริมน้ำ รวมถึงการส่งออกสินค้าของเรือการค้าสำเภาเงินบริเวณท่าเรือ โดยย่านชุมชนที่เกิดขึ้นเป็นกลุ่มสังคมที่ตั้งถิ่นฐานเพื่ออยู่อาศัยและประกอบอาชีพค้าขายริมน้ำเป็นหลัก บางกลุ่มสังคมที่อยู่ถัดเข้ามาในพื้นที่บริเวณรอบกำแพงเมือง ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับใช้เจ้านายหรือค้าขายสินค้าตามทักษะของกลุ่มสังคม ส่งผลให้เกิดบทบาทของย่านชุมชนเก่าออกเป็น 2 กลุ่ม คือ *กลุ่มที่ 1 ย่านชุมชนเก่าที่มีบทบาทหลักทางการเป็นท่าเรือทางการค้า และบทบาทรองทางด้าน การเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย* ประกอบด้วย ท่าพระจันทร์ ท่าช้าง ท่าเตียน ปากคลองตลาด และตลาดน้อย กล่าวได้ว่าเป็นย่านชุมชนที่ซึ่งยึดเอาลำน้ำเป็นพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐาน มีการตั้งบ้านเรือนแพและบ้านเรือนหันหน้าเข้าหาแม่น้ำ และเกิดเป็นท่าเรือและตลาดการค้าริมน้ำ ผู้คนประกอบอาชีพส่งออกสินค้าทางการเกษตร และค้าขายสินค้าอุปโภคบริโภคตามทักษะของกลุ่มสังคม แสดงให้เห็นถึงรูปแบบการเมืองและการปกครอง ส่งผลต่อลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ทั้งทำเลที่ตั้งริมน้ำและโครงสร้างของเมือง โดยเฉพาะการขุดคูคลองเพื่อเชื่อมต่อการสัญจร นำไปสู่การเลือกการตั้งถิ่นฐานของผู้คนเพื่ออยู่อาศัยและดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจขนานกับเส้นทางการสัญจรริมน้ำ และ *กลุ่มที่ 2 ย่านชุมชนเก่าที่มีบทบาทหลักทางการเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย และบทบาทรองทางการค้า* ประกอบด้วย บางลำพู และบ้านหม้อ กล่าวได้ว่า เป็นย่านชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนที่อพยพมาจากสงคราม และถูกพระราชทานให้อยู่

อาศัยบริเวณรอบกำแพงเมืองและวังเจ้านาย จึงเกิดเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยเป็นหลัก ส่งผลให้ผู้คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับใช้เจ้านายหรือตามทักษะของกลุ่มสังคม รวมถึงการแลกเปลี่ยนและค้าขายสินค้าอุปโภคบริโภค แสดงให้เห็นถึงรูปแบบการเมืองและการปกครอง มีการสร้างกำแพงเมือง วัง และวังเจ้านายเป็นหลัก ทำให้กลุ่มสังคมที่อยู่บริเวณนี้ประกอบอาชีพรับใช้เจ้านาย หรือค้าขายสินค้าอุปโภคบริโภค

(2) **ช่วงระยะความเจริญ** จากนโยบายการพัฒนาเมืองเพื่อให้เกิดความเจริญทางเศรษฐกิจ มีการมุ่งเน้นพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวก ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงลักษณะโครงสร้างทางกายภาพ วิธีการดำเนินชีวิตแบบสังคมเมือง และการพัฒนากิจกรรมทางเศรษฐกิจของย่านชุมชน โดยย่านชุมชนเดิมมีการขยายขยายการตั้งถิ่นฐานริมน้ำสู่ย่านชุมชนทางบก แต่ละย่านชุมชนกลายเป็นตลาดการค้าที่สำคัญ และย่านชุมชนเกิดใหม่มีการเลือกทำเลที่ตั้งตามเส้นทางถนนการสัญจรที่มีศักยภาพต่อการค้า เกิดเป็นย่านตลาดการค้าแห่งใหม่ ส่งผลให้เกิดบทบาทของย่านชุมชนเก่าออกเป็น 2 กลุ่ม คือ *กลุ่มที่ 1 ย่านชุมชนที่มีบทบาทหลักทางด้านกรเป็นตลาดการค้า และบทบาทรองทางด้านกรเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย* ประกอบด้วย ท่าพระจันทร์ ท่าช้าง ท่าเตียน ปากคลองตลาด ตลาดน้อย บางลำพู และบ้านหม้อ กล่าวได้ว่า เป็นย่านชุมชนเดิมที่ตั้งถิ่นฐานริมน้ำและบริเวณรอบกำแพงเมือง ซึ่งมีการพัฒนาทางเศรษฐกิจและขยายสู่ตลาดการค้าทางบก รวมถึงย่านชุมชนเกิดใหม่ ประกอบด้วย พาหุรัด สำเพ็ง เยาวราช นางเลิ้ง วรจักร ผู้คนมีการขยายสู่การตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางสัญจรทางถนนที่มีศักยภาพทางการค้า จึงเกิดเป็นย่านชุมชนตลาดการค้าทางบก แต่ละย่านชุมชนกลายเป็นตลาดการค้าและแหล่งธุรกิจที่สำคัญ แสดงให้เห็นถึงนโยบายการพัฒนาเมืองที่มุ่งเน้นการเชื่อมโยงโครงข่ายการสัญจร ทั้งทางน้ำและทางบก เพื่อเอื้อต่อการส่งเสริมกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการสัญจรของผู้คน ก่อให้เกิดการขยายตัวของย่านชุมชนตามเส้นทางสัญจรทางน้ำและทางบก แต่ละย่านชุมชนมีการพัฒนาเป็นแหล่งการค้า บางแห่งมีการพัฒนาเป็นท่าเรือการค้าที่สำคัญ และบางแห่งเป็นย่านตลาดการค้าทางบกที่สำคัญ และ*กลุ่มที่ 2 ย่านชุมชนที่มีบทบาทหลักทางด้านกรเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย และบทบาทรองทางด้านกรค้า* ประกอบด้วย สามแพร่ง และวังบูรพา กล่าวได้ว่า เป็นย่านชุมชนเกิดใหม่ที่เป็นแหล่งรองรับการอยู่อาศัยของชนชั้นสูง ข้าราชการ และราชกร ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพข้าราชการ หรือรับใช้เจ้านาย และประกอบกิจกรรมทางการค้า เพื่อรองรับการบริการภายในพื้นที่และบริเวณใกล้เคียงเป็นหลัก แสดงให้เห็นถึงสภาพแวดล้อมของพื้นที่ที่ซึ่งเป็นแหล่งรองรับการขยายตัวของพื้นที่วังเจ้านาย หน่วยงานราชการ และย่านชุมชนเดิม ทำให้เป็นผู้คนมีการอยู่อาศัยเป็นหลัก และส่วนใหญ่ประกอบอาชีพข้าราชการ รับใช้เจ้านาย หรือค้าขายสินค้าอุปโภคบริโภค

(3) **ช่วงระยะการเปลี่ยนแปลง** ผลพวงจากการพัฒนาเมือง นำไปสู่ความเสื่อมโทรมภายในพื้นที่ ความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรม ความซับซ้อนทางกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และสถานการณ์ต่างๆ ทั้งนโยบายส่งเสริมเศรษฐกิจ การระบาดของโรคภัย และอื่นๆ ทำให้ย่านชุมชนต้องมีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงตามช่วงสมัยเพื่อสืบทอดอัตลักษณ์ของย่านชุมชนให้ยังคงอยู่ อย่างไรก็ตาม แต่ละย่านชุมชนเก่ายังคงมีความสำคัญในฐานะแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เนื่องจากเป็นพื้นที่จุดกำเนิดของประวัติศาสตร์และการเป็นที่ตั้งมรดกทางวัฒนธรรม ส่งผลให้เกิดบทบาทของย่านชุมชนออกเป็น 2 กลุ่ม คือ *กลุ่มที่ 1 ย่านชุมชนที่มีบทบาทหลักทางด้านตลาดการค้า และบทบาทรองทางด้านกรเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยและแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม* ประกอบด้วย ท่าพระจันทร์ ท่าเตียน ท่าช้าง บางลำพู วังบูรพา ปากคลองตลาด นางเลิ้ง วรจักร เยาวราช สำเพ็ง และตลาดน้อย กล่าวได้ว่า เป็นย่านชุมชนเก่าที่กลุ่มสังคมดั้งเดิมมีการสืบทอดวิถีชีวิตและวัฒนธรรมและปรับเปลี่ยนกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อให้เกิดการคงอยู่ถึงแม้ว่าย่านชุมชนเก่าเหล่านี้ถูกลดทอนบทบาททางการค้า แต่ยังคงเป็นตลาดการค้าและแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่รองรับกลุ่มคนภายในพื้นที่ ผู้สัญจร และนักท่องเที่ยว เนื่องจากเป็นแหล่งที่ตั้งของหลักฐานหรือสถานที่สำคัญทาง

ประวัติศาสตร์ในอดีตที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของกลุ่มสังคมในพื้นที่ แสดงให้เห็นถึงผลพวงจากการพัฒนาเมืองที่ก่อให้เกิด ศูนย์กลางทางการค้าใหม่ๆ ในพื้นที่รอบนอก ประกอบผลพวงจากการใช้พื้นที่อย่างเต็มศักยภาพที่ก่อให้เกิดความแออัด และเสื่อมโทรม ส่งผลต่อการสืบทอดกิจกรรมการค้าที่ลดลงหรือการหาโอกาสทางเศรษฐกิจใหม่ของกลุ่มสังคม แต่อย่างไรก็ตาม ภายในย่านชุมชนเก่ายังสะท้อนให้เห็นถึงบรรยากาศของวิถีชีวิตวัฒนธรรม และการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มสังคม รวมถึงการเป็นแหล่งที่ตั้งของสิ่งปลูกสร้างและสถานที่สำคัญในอดีต ทำให้มีศักยภาพในการเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่สำคัญของกรุงเทพมหานคร และกลุ่มที่ 2 ย่านชุมชนเก่าที่มีบทบาทหลักทางด้าน การเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย และบทบาทรองทางด้าน การเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ประกอบด้วย บ้านบาตร บ้านหม้อ และสามแพร่ง กล่าวได้ว่า เป็นย่านชุมชนเก่าที่กลุ่มคนรุ่นหลังที่ไม่ได้มีการสืบทอดกิจกรรมทางทักษะของกลุ่มสังคม จึงเหลือเพียงความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ กลายเป็นย่านที่อยู่อาศัยเป็นหลักและแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เนื่องจากเป็นแหล่งที่ตั้งของหลักฐานหรือสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ในอดีตที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของกลุ่มสังคมในพื้นที่ และบางแห่งไม่ได้มีการสืบทอดและเปลี่ยนรูปแบบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ กลายเป็นย่านที่อยู่อาศัย และกลุ่มคนนอกพื้นที่ได้ย้ายถิ่นฐานมาประกอบอาชีพค้าขายหรือรับจ้าง แสดงให้เห็นถึงนโยบายพัฒนาเมืองที่ก่อให้เกิด ศูนย์กลางทางการค้าใหม่ในพื้นที่รอบนอก ประกอบผลพวงจากการใช้พื้นที่อย่างเต็มศักยภาพที่ก่อให้เกิด ความแออัดและเสื่อมโทรม ส่งผลต่อการหาโอกาสทางเศรษฐกิจใหม่ของกลุ่มสังคม แต่อย่างไรก็ตาม ถือเป็นพื้นที่ที่มี ศักยภาพในการเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม เช่นย่านบ้านบาตร เป็นแหล่งภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ผู้สัญจรหรือนักท่องเที่ยวแวะเวียนมาเรียนรู้ ข้างต้น สอดรับกับข้อสมมติฐานของการศึกษาถึงลักษณะสัญญาณจากการตั้งถิ่นฐาน และวิวัฒนาการของชุมชน (สิงหนาท แสงสีหนาท, 2561) บ่งชี้ถึงลักษณะเฉพาะของย่านชุมชนเก่า ด้วยลักษณะทาง กายภาพที่มีความเฉพาะที่สร้างความหมายให้แก่พื้นที่ ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มทางสังคมเพื่อขับเคลื่อนความต้องการ ผ่านการดำเนินกิจกรรมเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ โดยย่านชุมชนเก่าในช่วงระยะการสร้างบ้านเมืองนั้นถือเป็นสัญญาณ ชุมชนริมน้ำแสดงถึงย่านชุมชนที่สัมพันธ์กับแม่น้ำที่ซึ่งเป็นทางหลัก และสัญญาณชุมชนตามสถานที่สำคัญแสดงถึง การก่อตัวของชุมชนบริเวณโดยรอบสถานที่สำคัญ ดั่งวังและวัด ช่วงระยะความเจริญพบสัญญาณชุมชนริมน้ำแสดงถึง ย่านชุมชนที่สัมพันธ์กับแม่น้ำที่ซึ่งเป็นทางหลัก สัญญาณชุมชนริมถนนในย่านเมืองเก่าแสดงถึงชุมชนริมถนนในยุคแรก ที่สร้างขึ้นจากความเจริญของตะวันตก สัญญาณชุมชนริมถนนย่านเมืองใหม่ แสดงถึงชุมชนริมถนนสายหลัก ด้วยการผลิต ข้ำของถิ่นที่อยู่อาศัยในรูปแบบตึกแถวที่สั่งสมจากย่านชุมชนดั้งเดิม และช่วงการเปลี่ยนแปลง พบสัญญาณชุมชนริม ถนนในย่านเมืองเก่าแสดงถึงชุมชนริมถนนในยุคแรกที่สร้างขึ้นจากความเจริญของตะวันตก สัญญาณชุมชนริมถนน ย่านเมืองใหม่ แสดงถึงชุมชนริมถนนสายหลัก ด้วยการผลิตข้ำของถิ่นที่อยู่อาศัยในรูปแบบตึกแถวที่สั่งสมจากย่านชุมชน ดั้งเดิม

ระยะการสร้างบ้านเมือง	ระยะความเจริญ	ระยะการเปลี่ยนแปลง
<p>กลุ่มที่ 1</p> <p>ย่านท่าพระจันทร์ ย่านท่าช้าง ย่านท่าเตียน ย่านปากคลองตลาด ย่านตลาดน้อย</p>	<p>กลุ่มที่ 1</p> <p>ย่านท่าพระจันทร์ ย่านท่าช้าง ย่านท่าเตียน ย่านปากคลองตลาด ย่านตลาดน้อย ย่านบ้านหม้อ</p>	<p>กลุ่มที่ 1</p> <p>ย่านท่าพระจันทร์ ย่านท่าเตียน ย่านท่าช้าง ย่านบางลำพู ย่านวังบูรพา ย่านปากคลองตลาด ย่านนางเลิ้ง ย่านวรจักร ย่านเยาวราช ย่านสำเพ็ง ย่านตลาดน้อย</p>
<p>บทบาทหลัก: ท่าเรือทางการค้า บทบาทรอง: แหล่งที่อยู่อาศัย</p>	<p>บทบาทหลัก: ตลาดการค้า บทบาทรอง: แหล่งที่อยู่อาศัย</p>	<p>บทบาทหลัก: ตลาดการค้า บทบาทรอง: แหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งท่องเที่ยววัฒนธรรม</p>
<p>กลุ่มที่ 2</p> <p>ย่านบางลำพู ย่านบ้านหม้อ</p>	<p>กลุ่มที่ 2</p> <p>ย่านสามแพร่ง ย่านวังบูรพา</p>	<p>กลุ่มที่ 2</p> <p>ย่านบ้านบาตร ย่านบ้านหม้อ ย่านสามแพร่ง</p>
<p>บทบาทหลัก: แหล่งที่อยู่อาศัย บทบาทรอง: การค้า</p>	<p>บทบาทหลัก: แหล่งที่อยู่อาศัย บทบาทรอง: การค้า</p>	<p>บทบาทหลัก: แหล่งที่อยู่อาศัย บทบาทรอง: แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม</p>

= ลักษณะทางกายภาพ
 = ลักษณะทางสังคมวัฒนธรรม
 = ลักษณะทางเศรษฐกิจ
 = บริบทที่เกี่ยวข้อง
 = ส่งผลต่อ

ภาพที่ 5 สรุปพัฒนาการของกรุงรัตนโกสินทร์ที่ส่งผลต่อบทบาทและการเปลี่ยนแปลงของย่านชุมชนเก่า
ที่มา: ผู้วิจัย, 2566.

สรุปได้จากการศึกษาบทบาทและการเปลี่ยนแปลงของย่านชุมชนเก่าในเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร พบว่าความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบทางกายภาพ สังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และบริบทสภาพแวดล้อม ก่อให้เกิดบริบทของกรุงรัตนโกสินทร์ในแต่ละช่วงระยะเวลา และส่งผลต่อลักษณะของย่านชุมชนเก่าที่สอดคล้องกับพัฒนาการของเกาะรัตนโกสินทร์ โดยเริ่มแรกย่านชุมชนที่เกิดขึ้นเป็นกลุ่มสังคมที่ตั้งถิ่นฐานเพื่ออยู่อาศัย และประกอบอาชีพค้าขายริมน้ำเป็นหลัก บางกลุ่มสังคมที่อยู่ถัดเข้ามาในพื้นที่บริเวณรอบกำแพงเมือง ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับใช้เจ้านายหรือค้าขายสินค้าตามทักษะของกลุ่มสังคม หลังจากการพัฒนาเมือง ย่านชุมชนเดิมมีการขยายขยายการตั้งถิ่นฐานริมน้ำสู่ย่านชุมชนทางบก แต่ละย่านชุมชนกลายเป็นตลาดการค้าที่สำคัญ และย่านชุมชนเกิดใหม่มีการเลือกทำเลที่ตั้งตามเส้นทางถนนการสัญจรที่มีศักยภาพต่อการค้า เกิดเป็นย่านตลาดการค้าแห่งใหม่ หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ย่านชุมชนเก่ามีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงตามช่วงสมัยเพื่อสืบทอดอัตลักษณ์ของย่านชุมชนให้ยังคงอยู่ และมีความสำคัญในฐานะแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม แสดงถึงการแปรเปลี่ยนของย่านชุมชนเก่าที่ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบที่ซึ่งเป็นผลลัพธ์ของการดำเนินวิถีชีวิตของผู้คนและมีความสัมพันธ์กับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ถือเป็นผลผลิตที่ได้จากกระบวนการทางสังคมภายใต้พื้นที่หนึ่งที่มีความเฉพาะ ปรากฏในลักษณะรูปธรรม ได้แก่ โครงสร้างทางกายภาพ สิ่งก่อสร้าง และรูปแบบทางสถาปัตยกรรม เป็นต้น และลักษณะนามธรรม

เช่น วิถีชีวิตและวัฒนธรรม และกิจกรรมของชุมชน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้แสดงถึงความเป็นตัวตนและภาพแทนของย่านชุมชนเก่า

โดยผลการศึกษาดังกล่าว ช่วยให้เกิดองค์ความรู้และความเข้าใจถึงความเชื่อมโยงของพัฒนาการของ ความเมืองที่ส่งผลต่อพัฒนาการของการเกิดขึ้นและการเปลี่ยนแปลงของย่านชุมชนเก่าในแต่ละบริบทพื้นที่ ขึ้นอยู่กับ องค์ประกอบต่างๆ ทั้งเชิงกายภาพ สังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และบริบทที่เกี่ยวข้อง จึงเป็นประโยชน์ต่อนักศึกษา นักวิชาการ หรือผู้ที่สนใจเกี่ยวกับพัฒนาการและความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ เกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร รวมถึงบทบาทและการเปลี่ยนแปลงของย่านชุมชนเก่าภายในเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานครตั้งแต่อดีตจวบจน ปัจจุบัน รวมถึงภาคส่วนที่เกี่ยวข้องกับด้านการผังเมือง สามารถนำองค์ความรู้ไปสู่การวางแผนการอนุรักษ์และพัฒนา ของย่านชุมชนเก่าแต่ละบริบทของพื้นที่ เพื่อยืดอายุการเชื่อมโยงแผนการพัฒนาในแต่ละระดับ ทั้งภาครัฐ เอกชน และชุมชน จะทำให้เกิดการจัดการอย่างเป็นระบบและมีการใช้ทรัพยากรทางวัฒนธรรมอย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้ง ช่วยส่งเสริมให้ผู้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อขับเคลื่อนอัตลักษณ์ของพื้นที่ อันก่อให้เกิดการคงอยู่ของย่านชุมชนเก่า ควบคู่กับการพัฒนาเมืองอย่างร่วมสมัย

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “การสร้างแบรนด์ของย่านชุมชนเก่า กรณีศึกษา ชุมชนในเกาะ รัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร” ซึ่งได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจาก ทุนปริญญาเอกเพื่อการวิจัย ปีการศึกษา 2563 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เอกสารอ้างอิง

Nisbet, Robert A. (1969). *Social Change and History: Aspect of the Western Theory of Development*. London: Oxford University Press.

กำธร กุลชล และทรงสรรค์ นิลกำแหง. (2525). *วิวัฒนาการทางกายภาพของ กรุงรัตนโกสินทร์ฝั่งตะวันออก: ตั้งแต่ก่อนเริ่มสร้างกรุงจนถึงสมัยเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง ในวารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับพิเศษกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า พ.ศ.2564. (20 สิงหาคม 2564). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 138 ตอนพิเศษ 193ง, หน้า 1-5.

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2560). *แผนผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนา กรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: ศูนย์บริการวิชาการแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2563). *เมืองเก่ากับการอนุรักษ์และพัฒนา*. กรุงเทพฯ: อี.ที.พับลิชชิง.

สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม. (2562). *2325-2562 ได้ร่มประภารมย์ 237 ปี กรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์.

สิงหนาท แสงสีหนาท. (2561). *สำนึกต่อถิ่นที่กับสัญญาณต่างลักษณะในเมืองกรุงเทพ*. *วารสารวิชาการVeridian E-Journal บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 11(3) ,2564-2577.

สุภาพรณ์ จิตามณีโรจน์, ปิยะวดี อภิชาติบุตร และศรีศักร วัลลิโภดม. (2554). *ย่านเก่าในกรุงเทพมหานคร*.

พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อकिन รพีพัฒน์, ม.ร.ว. (2527). *สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325-2416*. พิมพ์ครั้งที่ 2. ปทุมธานี:

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์

เกียรติ จิวะกุล และคณะ. (2525). ตลาดในกรุงเทพมหานคร: การขยายตัวและพัฒนาการ. สืบค้นจาก [http://](http://www.thaistudies.chula.ac.th/document/ebook/ตลาดในกรุงเทพมหานคร%20การขยายตัวและ)

www.thaistudies.chula.ac.th/document/ebook/ตลาดในกรุงเทพมหานคร%20การขยายตัวและ
พัฒนาการ.pdf

สำนักงานจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม. (2559). คู่มือการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมประเภทย่าน

ชุมชนเก่า. [e-book]. สืบค้นจาก [http://www.onep.go.th/nced/wp-content/uploads/2016/09/](http://www.onep.go.th/nced/wp-content/uploads/2016/09/คู่มือการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมประเภทย่านชุมชนเก่า.pdf)
คู่มือการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมประเภทย่านชุมชนเก่า.pdf

